

Л. МАСЛОВСЬКА,
доктор економічних наук
(Житомир)

ДО ПИТАННЯ ОЦІНКИ ПЕРЕДУМОВ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ В ЄС

Здійснено порівняльний аналіз та оцінку науково-технологічних, економічних, соціальних, екологічних і регіональних вимірів України та ЄС з метою визначення їх відповідності євроінтеграційним принципам і критеріям. Охарактеризовано можливості й передумови для соціально-економічної конвергенції України та ЄС.

Реальність намірів України щодо вступу до ЄС вимагає поглибленого аналізу й порівняння законодавчо-правових, економічних, соціальних, екологічних та інших вимірів нашої країни з параметрами ЄС, а також оцінки їх відповідності євроінтеграційним принципам і проголошеній світовим співтовариством парадигмі сталого розвитку. Об'єктивний аналіз такої відповідності є однаково актуальним як для України, так і для європейського співтовариства, оскільки навіть просте фізичне збільшення системи ЄС її, вимагаючи нових додаткових регуляторів, кожний з яких має обмежені можливості. З точки зору керованості системи, її розширення повинне мати розумні межі. Адже економічний зміст інтеграції полягає у включенні нових елементів до старої, усталеної системи та в її кооперації з цими елементами для поліпшення її ж життєдіяльності. З огляду на це, необхідні

переконливі докази, які б продемонстрували роль нових країн – кандидатів (у тому числі України) у відповідному процесі, а також міру їх наближеності та адаптованості до основних вимірів сталого розвитку країн ЄС. Дослідженню проблем європейської інтеграції нашої держави присвячено численні наукові праці (зокрема, таких вчених, як С. Максименко (2000); Т. Григорець (2005); О. Шнирков, В. Копійка, В. Муравйов (2006) та ін.), в яких акцентовано увагу, головним чином, на проблемах реалізації зовнішньоекономічних і політичних інтересів ЄС у процесі його розширення, а також зовнішньоекономічних зв'язків України як основної передумови для її євроінтеграції. Проте зовнішньоекономічні відносини є важливим, але не основним (і достатнім!) мотивом до євроінтеграції. Мета даної статті - комплексна оцінка відповідності параметрів науково-технологічного, економічного, соціального, екологічного і територіального розвитку України стандартам ЄС, об'єктивний аналіз якої дозволяв би приймати зважені, обґрунтовані рішення на шляху незворотного поступу України до Європи.

Сучасні інтеграційні принципи Європи ґрунтуються на таких трьох взаємозв'язаних і взаємозумовлених пріоритетах:

- структурні зміни господарства;
- соціальна сфера;
- навколишнє середовище¹.

Каталізатором структурних зрушень є цикли кон'юнктури, теоретично обґрунтовані у працях М. Кондратьєва та Й. Шумпетера. Періодизація циклів кон'юнктури свідчить про те, що країни ЄС-15 разом із США та Японією перебувають на "хвилі" п'ятого інноваційно-технологічного циклу, а "нові" члени ЄС і кандидати на членство в цій організації (в тому числі Україна) - відповідно, на четвертому. Сучасна НТР, перебуваючи у фазі електронізації, зумовлює істотні відмінності у характері технологічного розвитку ЄС і України, які найбільш чітко виявляються через структуру промисловості (особливо її високотехнологічного сектора). У статистиці економічних структур (SBS) ЄС-15 терміном "високі технології" позначаються виробництво комп'ютерів та офісної техніки; точне, медичне та оптичне приладобудування; авіа- і ракетобудування; фармацевтика; радіо- і телекомунікації; зв'язок; електротехнічний та електронний інжиніринг. Це галузі, що застосовують наукомісткий виробничо-технологічний апарат і ґрунтуються на сучасних знаннях.

У високотехнологічному секторі країн ЄС зайнято близько 15% загальної чисельності працівників обробної промисловості, а його частка у сукупній доданій вартості промисловості становить 19%². Таким чином, вклад високотехнологічних галузей у сукупну додану вартість є більшим, ніж у зайнятість населення.

Представлена у вітчизняній статистиці галузева структура виробництва прогресивної високоефективної продукції включає виробництво атомної електроенергії, киснево-конверторної сталі, електросталі, полівінілхлоридної смоли, труб і деталей трубопроводів з термопластів, цементу з клінкера тощо³. Перелічені види прогресивної (але не високотехнологічної) продукції - це переважно нові конструкційні матеріали, виробництво яких здійснюється на традиційній ресурсній основі та характеризується високою матеріало- і енергомісткістю. Крім того, в

¹ Див.: <http://nepp.eurostat.ec.europa.eu/cache> (Экономическая конъюнктура и текущая экономическая политика ЕС).

² Див.: Острий О. Г. Інноваційно-технологічна складова економічної безпеки: основні загрози та шляхи їх нейтралізації. "Актуальні проблеми міжнародних відносин" Випуск 26, 2002, с. 3.

³ Див.: Статистичний щорічник України. 2004. К., "Консультант", 2005, с. 190.

переважній більшості розроблюваних у нашій країні стратегій і програм розвитку акцент робиться на поглибленому і повнішому використанні природноресурсного потенціалу, хоча ні вугілля, ні сталь уже не є визначальними факторами промислового, і тим більше – постіндустріального (у країнах ЄС) розвитку.

Відповідно до Лісабонської стратегії^{1 2}, нарощування потенціалу економічного зростання ЄС відбувається шляхом прискорення та інтенсивного впровадження новітніх технологій у сферах виробництва й послуг, піднесення добробуту громадян на основі єдиних для них соціальних стандартів, зміни ролі та значення факторів розвитку.

На виконання плану дій “Україна – ЄС”, відбувається залучення нашої країни до співробітництва з європейськими державами у сфері науки і технологій.

На думку представника Європейської комісії Д. Декютюра, співпраця у межах Сьомої Рамкової програми (РП7) ЄС з досліджень та технологічного розвитку “надає нового імпульсу розвитку та підвищенню конкурентоспроможності Європи, для якої знання є найважливішим ресурсом”³,

РП7 включає такі чотири складові, як “Співробітництво”, “Ідеї”, “Люди” та “Можливості”. У рамках цієї програми передбачаються фінансування “граничних досліджень” (інноваційних, ризикових і міждисциплінарних), а також посилення людського потенціалу європейських досліджень і розширення інноваційних можливостей бізнесу.

З урахуванням пріоритетів РП7 (здоров’я, продукти харчування, сільське господарство, біотехнології, інформаційні та комунікаційні технології, нанонауки і нанотехнології, енергія, навколишнє середовище, транспорт, безпека, космос) виникає побоювання, що українській стороні в такому співробітництві буде відведено роль постачальника ідей та інтелекту.

Якщо порівняти витрати на НДЦКР, то у країнах ОЕСР (включаючи ЄС) вони коливаються у межах 1,8-6,8% ВВП⁶, а в Україні становлять 1,8% (утому числі за рахунок державного бюджету - 0,41%) ВВП⁴. При таких обсягах фінансування наукових досліджень і фактично відсутній мотивації до них досягти відчутних результатів у пріоритетних галузях (тим більше - впровадити їх у національне господарство) є утопією. Властива для вітчизняної економіки інертність у сприйнятті та впровадженні інновацій, навіть за умови фінансування НДЦКР Європейською комісією, забезпечуватиме інтелектуальну ренту від такої співпраці і без того високорозвинутим країнам ЄС. Інша річ, якби, поряд із зарубіжними грантами, у нашій країні набули розвитку й поширення венчурне фінансування прикладних наукових досліджень і бізнес-інвестиції у людський капітал, що створювало б заінтересованість вітчизняних бізнес-структур у впровадженні результатів досліджень у практику та нівелюванні технологічного відриву національної економіки від європейської.

Важливим критерієм порівняльності країн, які прагнуть діяти в єдиному економічному просторі, є характер і темпи економічної динаміки, насамперед, ВВП та його величини у розрахунку на душу населення. За даними європейського статистичного агентства Eurostat, впродовж 2002-2005 рр. сукупний ВВП ЄС зростав у середньому на 1,8%. У 2006 р. ВВП євросони збільшився на 2,4%, вперше за останні роки випередивши США, Японію та Великобританію, яка не приєдналася до зони євро⁵.

В Україні приріст ВВП становив у 2006 р. 7%⁶, а середньорічні темпи приросту даного показника за 2002-2006 рр. - 7,3%. Подібну економічну динаміку демонструють і нові члени ЄС: Литва (8,6%), Естонія (5,6%), Польща (5,7%), Словаччина (5%)⁷. Проте в галузевій композиції

¹ Див.: <http://Uepp.eurostat.ec.europa.eu/cache> (Економіческая конъюнктура и текущая экономическая политика ЕС).

² <http://www.mon.gov.ua> (Круглий стіл “Перспективи участі українських вчених у Сьомій Рамковій програмі ЄС з досліджень та технологічного розвитку”).

³ Див.: <http://Uepp.eurostat.ec.europa.eu/cache> (Економіческая конъюнктура и текущая экономическая политика ЕС).

⁴ Див.: <http://www.ukretat.gov.ua/> (Державний комітет статистики України. [Оперативні дані]).

⁵ Див.: <http://Uepp.eurostat.ec.europa.eu/cache> (Економіческая конъюнктура и текущая экономическая политика ЕС).

⁶ Див.: <http://www.ukretat.gov.ua/> (Державний комітет статистики України. [Оперативні дані]).

⁷ Див.: <http://Uepp.eurostat.ec.europa.eu/cache> (Економіческая конъюнктура и текущая экономическая политика ЕС).

національного ВВП, розрахованого за витратами, від 55,1% (2002 р.) до 47,2% (2006 р.) припадає на експорт товарів і послуг, що свідчить про незбалансовану структуру цього показника. При такій структурі ВВП споживчі видатки, інвестиції, державні асигнування на соціальну інфраструктуру, що є реальними рушійними силами економічного й соціального розвитку країни, порівняно з європейськими країнами не достатні.

ВВП України у розрахунку на душу населення зріс за 2002-2005 рр. більш як удвічі і становить, відповідно до офіційного курсу НБУ, 1855 дол., що є у 8-10 разів меншим порівняно з країнами євросони.

Важливою передумовою для інтегрування України у європейський простір є достатня і збалансована фінансова база.

У ЄС-25 реалізується Доктрина (Пакт) стабільності та конвергенції, мета якої - досягнення збалансованості фінансово-економічного механізму. Налагодження спільної фінансово-економічної системи ЄС означає, насамперед, встановлення граничних меж дефіциту державного бюджету на рівні, який не повинен перевищувати 3% ВВП⁸, з поділом розрахунків за секторами. Бюджетні видатки передбачаються лише на сільське господарство, інфраструктуру та регіональну політику шляхом створення спеціальних фондів. Рівень державного боргу фіксується у розмірі, що не перевищує 60% ВВП. І нарешті, чи не найскладнішою проблемою є "індивідуалізація" (відповідно до обсягу ВВП країн-учасниць) розміру внеску до європейського бюджету. Адже однаковий для всіх країн ЄС розмір внеску до цього бюджету - 1,24% (для Великобританії - 1%)⁹ - є непорівняним з обсягами національних ВВП. Як наслідок, внесок країн з найбільш проблемними галузями, що підпадають під фінансування з європейського бюджету, виявляється не еквівалентним бюджетним видаткам на них.

В Україні вже чимало зроблено для реформування національної бюджетно-фінансової системи відповідно до Маастрихтських критеріїв. У 2006 р. дефіцит державного бюджету становив 0,7%, прямиий державний борг - 12,4%, а зовнішній борг - 14,1% ВВП¹⁰. Таким чином, у цілому ці показники відповідають вимогам європейської фінансово-економічної системи. Проте в Україні довгострокові процентні ставки (8%) перевищують відповідний показник держав ЄС більш як удвічі (при допустимому його рівні, максимум, 2%), а рівень інфляції (11,6%) є вищим, ніж у країнах ЄС, більш як у 3,8 раза (при допустимій різниці за цим критерієм 1,5%)⁴.

Для бюджетного фінансування таких відсталих і проблемних галузей вітчизняної економіки, як сільське господарство, інфраструктура, а також регіонального розвитку внесок України до бюджету ЄС має бути досить вагомим, інакше весь фінансовий тягар доведеться нести співтовариству.

Порівняльний аналіз параметрів соціального розвитку України та ЄС свідчить про ще разючіші відмінності між ними. Рівень добробуту населення розраховується Світовим банком за індексом ВВП на душу населення у стандартах купівельної спроможності (СКС) для усунення розбіжностей між країнами у рівнях цін і якості життя. СКС (або кількість пакетів на секунду) не йде ні в яке порівняння з так званим "споживчим кошиком" (у сучасній вітчизняній статистиці - "витратами населення"), прийнятим за основу оцінки нижньої межі добробуту українців. СКС є надто диференційованим у країнах ЄС-25. Станом на 2006 р., показник цього індексу, прийнятого Світовим банком для ЄС-25 за 100, коливається від 107,1 у ЄС-15 до 95,7 у ЄС-25^{11 12 13}. Причому країни євросони перевищують стандарт на 10-39%. "Нові" ж члени ЄС характеризуються такими показниками: країни Вишеградської групи та країни Балтії — 52,9—77,2%, найближчі кандидати на членство у ЄС (Болгарія, Румунія) - 26,3-37,3% стандарту ЄС-25⁶. За рівнем заробітної плати, середньомісячний розмір якої становить в Україні близько 157 євро, наша країна випереджає лише Молдову та Албанію¹⁴.

⁸ Див.: Григорєць Т. В. Реалізація зовнішньоекономічних інтересів ЄС у процесі економічної конвергенції. "Стратегічна панорама" № 3, 2005, с. 21.

⁹ Див.: там же.

¹⁰ Див.: <http://www.ukretat.gov.ua/> (Державний комітет статистики України. [Оперативні дані]).

¹¹ Див.: там же.

¹² Див.: <http://www.wefomm.org/> (Всесвітній економічний форум World Economic Forum (WEF)).

¹³ Див.: там же.

¹⁴ Див.: <http://www.ukretat.gov.ua/> (Державний комітет статистики України [Оперативні дані]).

У 2006 р. частка безробітних в економічно активному населенні країн ЄС становила 6,7%^{15 16}, а України - 6,9%⁹. Тим часом у нас проблеми зайнятості як за масштабами та гостротою, так і за механізмом вирішення є надто далекими від європейських реалій. Причому особливо різкими є відмінності у структурі зайнятості за традиційними і високотехнологічними галузями і секторами економіки. Крім того, в Україні спостерігається значне приховане безробіття.

Досить складними соціальними проблемами і “старих”, і “нових” членів ЄС є пенсійне забезпечення та вдосконалення системи охорони здоров'я. У першій групі країн основна причина загострення цих проблем полягає у процесах старіння населення, а у другій - у недосконалій системі охорони здоров'я. В Україні, що претендує на членство у ЄС, досить вираженими є обидві причини цих соціальних проблем, що може значною мірою ускладнити подальшу гармонізацію і збалансування фінансово-економічної системи ЄС.

У контексті Лісабонської стратегії велика увага у рамках ЄС-25 приділяється модернізації програм соціального захисту, зниженню рівня безробіття (особливо серед молоді), підвищенню мобільності робочої сили у межах співтовариства та збільшенню інвестицій у людський капітал. Протягом 2006-2007 рр. передбачалося створити 9 млн. нових робочих місць, з яких 2/3 - у країнах Єврозони¹⁷. У таких умовах реальним є значне зростання доходів від трудової діяльності - зселення. Тим часом в Україні розширення сфери докладання праці відбувається повільно й досить суперечливо.

Отже, проаналізовані соціальні параметри розвитку України і країн ЄС свідчать про якісну відмінність стандартів життя їх населення.

У сфері екологічної безпеки держав ЄС та України також існують різкі відмінності. Як уже підкреслювалося, природноресурсний фактор ще на початку 70-х років ХХ ст. втратив свою значущість серед факторів економічного зростання західноєвропейських країн. У країнах ЄС природоохоронні заходи здійснюються на системній основі та фінансуються відповідним чином. У нашій країні стале управління природними ресурсами та екологічною безпекою є скоріше “добрими намірами”, ніж господарською практикою. Відсутність кадастрів природних ресурсів, їх хижацька експлуатація (особливо природних мінеральних вод, лісів, облицювального каменю, а також напівкоштовного і коштовного каміння), вилучення земель сільськогосподарського призначення й виснаження бур'янами необроблюваних сільськогосподарських земель – ось реальна картина природокористування в Україні. Загрозою безпеці та екологічному добробуту населення нашої та сусідніх держав залишаються аварійне укриття четвертого енергоблока ЧАЕС, склади боєприпасів та отрутохімікатів (невдомих і з простроченим терміном використання), екологічні проблеми Великого Дніпра та Дунаю, Чорного і Азовського морів, тощо. Ці та інші проблеми є важковирішуваними не тільки через обмеженість фінансових ресурсів, необхідних для їх подолання, але, насамперед, через інерційність у філософії буття та у ресурсно-виробничих відносинах. Адекватними ринковим умовам господарювання є економічні методи природокористування, що ґрунтуються на платному механізмі та рентному підході, які враховують трудову і споживчу вартість природних ресурсів. Економічний механізм природокористування, що діє у нашій країні, виконує переважно фіскальну функцію. Головним його недоліком є недостатня стимулююча роль у заохоченні суб'єктів господарювання здійснювати превентивні природоохоронні заходи та природоохоронне інвестування. У країнах ЄС інструментом такого заохочення є відпрацьована система екологічного оподаткування, сертифікації, страхування, маркування тощо.

Процес інтеграції нашої країни у ЄС значною мірою вже підготовлений досить тривалими і сталими зовнішньоекономічними зв'язками. Проте основним видом зовнішньоекономічної діяльності України на європейському ринку є зовнішня торгівля, у структурі якої торгівля товарами більш як у 7 разів перевищує торгівлю послугами¹⁸. Товарна структура вітчизняного експорту, в якій переважають сировина й напівфабрикати, фіксує за нашою країною функції сировинного

¹⁵ Див.: <http://www.wefomm.org/> (Всесвітній економічний форум World Economic Forum (WEF)).

¹⁶ Див.: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Державний комітет статистики України [Оперативні дані]).

“Див.: <http://lepp.eurostat.ec.europa.eu/cache> (Економіческая конъюнктура и текущая экономическая политика ЕС).

¹⁸ Див.: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Державний комітет статистики України [Оперативні дані]).

придатка, а не рівноправного партнера (тим більше - члена ЄС).

Ще однією проблемою, яку складно буде гармонізувати у випадку вступу України до ЄС, є регіональний розвиток.

Країни Західної Європи (особливо - члени ЄС) мають десятиріччями напрацьовані традиції ефективного територіального управління й розвитку. Європейське законодавство, на відміну від вітчизняної практики, спрямоване на правове регулювання територіального розвитку в цілому, а не окремих сфер господарських відносин регіону. Розвиток територій (регіонів) базується на потужній місцевій фінансовій базі. Це не виключає існування регіональних відмінностей у розвитку країн ЄС і наявності у них проблемних територій (таких, як Південь Італії, Центральний масив і Захід Франції, Східні землі Німеччини, Південний Уельс, Шотландія та Північна Ірландія у Великобританії). Проблемні регіони у країнах ЄС поділяються на слабозрозвинуті та депресивні, Слабозрозвинутими вважаються ті регіони, в яких ВВП на душу населення становить менш як 75% середнього показника по ЄС. Ознаками депресивних регіонів є вищі від середнього показника норма безробіття і частка зайнятих у промисловості, а також нижча динаміка спаду зайнятості в економіці²². До таких належать старопромислові регіони Західної Європи з переважанням у структурі їх промисловості традиційних галузей.

У вітчизняній науковій літературі всі проблемні регіони України називаються "депресивними" (включаючи як Донбас, так і аграрні регіони Полісся, Поділля та Степу), що має принципове значення для правильного вибору стратегічних пріоритетів у стимулюванні їх розвитку. Відповідно до світової та європейської практики, депресивними слід вважати регіони України з переважанням традиційних галузей промисловості - паливної, металургійної, важкого машинобудування та ін. Слабозрозвинутими або відсталими є регіони України з високою часткою у структурі виробництва низькопродуктивного аграрного сектора економіки. Звичайно, на фоні регіонів і першого, і другого типів під впливом НТР і активних ринкових перетворень з'являються так звані "полюси зростання" та інтенсивного розвитку і "полюси застою" (К. Сецомскі (1972); Т. Власова (1990); О. Грицай, Г. Йоффе, А. Трейвіш (1991); В. Коровкін (1994)). Завдання регіональної політики - виявити такі полюси, визначивши для них обґрунтовані пріоритети, а також підойми та механізми реалізації останніх.

Територіальні відмінності у розвитку України є вражаючими і мають явний поляризований характер. На 7 регіонів з 27 припадає 59,3% валового регіонального продукту. У 2005 р. у 18 регіонах величина ВВП на душу населення була нижчою від середнього показника по Україні, тобто у європейському розумінні це відсталі регіони. Відмінності у розмірі середньомісячної заробітної плати перевищують 2,2 раза (Київ - 1314 грн., Тернопільська область - 553 грн.)²³. За рівнями зареєстрованого безробіття ці регіони відрізняються у 16,5 раза (Київ - 0,4%, Тернопільська область - 6,6%). Слід зауважити, що допустимий у світовій практиці рівень територіальних відмінностей не повинен перевищувати 25%. Якщо врахувати, що регіони України (на відміну від ЄС) найістотніше диференціюються за соціальними параметрами розвитку, то на фоні спекулятивних інсинуацій вітчизняних політиків існує реальна загроза загострення соціального невдоволення й сепаратистських тенденцій. Декларовані у нашій державі територіальне управління і самоврядування позбавлені відповідної фінансової бази.

Залишається нерозв'язаною проблема розмежування бюджетних повноважень і формування повноцінних місцевих фінансів. Відповідно до європейської практики, одним з імовірних джерел наповнення місцевих бюджетів має стати розвиток малого й середнього бізнесу, який розширить базу оподаткування.

²² Див.: Новікова А. М. Депресивні території: європейський досвід та проблеми України. "Стратегічна панорама" № 3-4, 2000, с. 114.

²³ Див.: Розраховано за: <http://www.ukretat.gov.ua/> (Державний комітет статистики України [Оперативні дані]).

Проте мотивація до цього місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування є недостатньою, а підприємницький клімат - вкрай несприятливим.

Таким чином, характеристика лише окремих показників регіонального розвитку України дає обґрунтовані підстави стверджувати, що поява нових проблемних регіонів у об'єднаній Європі не бажана.

У контексті здійсненого аналізу можна зробити висновок про те, що Україна і ЄС як наддержавне утворення мають значно більше відмінностей, ніж подібних рис.

Стаття надійшла до редакції 19 вересня 2007 р.
